

תעודה

צור תעודה קתום תורה קלמדי
(ישעיה ח, טז)

תעודה

טו

חקר הגניזה לאחר מאה שנה

בעריכת

מרדכי עקיבא פרידמן

אוניברסיטת תל-אביב • תשנ"ט

חברי מערכת הסדרה

יהודה ניני
מרדכי עקיבא פרידמן
יעקב שביט
עוזי שביט

יאירה אמית
יוסף בן שלמה
רם גופנא
אהרן דותן
גבריאל כהן

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	—	ספר ראשון
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	—	ספר שני
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	—	ספר שלישי
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	—	ספר רביעי
מחקרים בספרות עברית, תשמ"ו-1986	—	ספר חמישי
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	—	ספר שישי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	—	ספר שביעי
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	—	ספר שמיני
מחקרים בלשון העברית, תשנ"ה-1995	—	ספר תשיעי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ו-1996	—	ספר עשירי
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	—	ספר אחד-עשר
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	—	ספר שנים-עשר
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	—	ספר שלושה-עשר
מפגשים בתרבות הערבית-היחודית מימי הביניים, תשנ"ח-1998	—	ספר ארבעה-עשר

©

כל הזכויות שמורות
לאוניברסיטת תל-אביב

סודר ונדפס בדפוס 'גרפית' בע"מ, ירושלים

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
יוצא לאור בסיוע הקרן ע"ש משה דורף ז"ל

משה דורף

משה דורף נולד בפולניה בכ' בסיוון תרפ"ז (2.6.1907) והלך לעולמו בי' בתשרי תשמ"ח (3.10.1987).

בצעירותו היגר לבלגיה ושם הקים עם אחיו מפעל לעיבוד יהלומים. באישיותו חברו יחדיו היוזמה והעשייה והן התממשו במפעל התעשייתי שהקים וטיפח. בדבד אפיינו את אישיותו עושר ועצמה רוחנית וצימאון בלתי-נדלה להרחבת הדעת במקורות מורשת היהדות.

משה דורף השתתף השתתפות פעילה בחוגי לימוד ובכינוסים שעניינם מדעי היהדות ובמיוחד חקר המקרא והיה חבר בחברה לחקר המקרא בישראל ובחברה היהודית העולמית לתנ"ך.

אהוב וחביב על הבריות, איש משפחה מסור ונדבן רחב-לב למוסדות רבים ומגוונים בישראל.

חבל על דאבדין ולא משתכחין
תהא-נא תעודה זו נפש לזכרו

תוכן העניינים

יא

הקדמה

שער ראשון: פיוט ותפילה

עזרא פליישר

הראשונים כבני תרבות — לצביון עולמם הרוחני של בני
ארץ-ישראל ושלוחותיהָ לאור אוצרות השיר של הגניזה

1

טובה בארי

שירה עברית בבבל במאה העשירית והאחת-עשרה לאור ממצאי
הגניזה

23

יוסף יהלום

שרידי דיואנים של משוררי ספרד בגניזה

37

יוסף טובי

מקומה של הערבית בליטורגיה ובספרות היהודית על-פי
כתבי הגניזה

47

שער שני: המפגש הקראי

משה גיל

קדמוניות הקראים

71

מאירה פוליאק

סוגי התרגומים הערביים למקרא בגניזת קאהיר על-פי קטלוג
החומר הערבי TS Arabic

109

יהודית אולשובי-שלנגר

הכתובות הקראיות מן הגניזה — מקורה של המסורת
המשפטית הקראית

127

מרדכי עקיבא פרידמן

על יחס הכתובות הקראיות לכתובות הארץ-ישראליות
מן הגניזה

145

שער שלישי: ההלכה והספרות הרבנית

מ"ב לרנר

161

קטעי הגניזה מספר שאילתות דרב אחאי שבספריית מינכן

גדעון ליבזון

189

תרומת הגניזה לחקר המונוגראפיות ההלכתיות של רב שמואל
בן חפני — מְבַנֵן, הֵיקֶפֶן והתפתחותן

יוסף ריבלין

241

תרומת הגניזה לחקר דיני ירושה וצוואות

שער רביעי: חברה ותרבות

ש"ד גויטיין ז"ל ומ"ע פרידמן

259

אברהם בן יג'ו סוחר יהודי בהודו

אברהם דוד

293

מעורבותם של אחרוני הנגידים במצרים בעניינה של הקהילה
היהודית בארץ-ישראל

מרים פרנקל

רשימות ספרים מן הגניזה כמקור להיסטוריה חברתית
ותרבותית של היהודים באגן הים התיכון

333

יוסף ינון (פנטון)

יחסים בין יהודים למוסלמים לאור מסמכי הגניזה

351

עדנה אנגל

סגנונות הכתב העברי במאה העשירית והאחת-עשרה לאור
תעודות הגניזה המתוארכות והמיתארכות

365

שער חמישי: שכטר וקמבריג'

ש"ק רייף

לתולדות אוסף הגניזה בקמבריג' — שמועות מאחורי הפרגוד

413

תקצירים באנגלית

XI

הקדמה

אוצר בלום של מאתיים וחמישים אלף כתבי-יד לערך נתגלה בגניזת קאהיר. כבר במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה יצא שם הגניזה בעולם. אישים רבים הגיעו לקאהיר ונטלו מן הגניזה רכבות קטעים, בחינת עצמות יבשות ודוממות, שוכנות עפר אחוזות זו בזו דורות ארוכים, טלטלום על פני ארצות שונות, והשכינום בין כותלי ספריות מפורזות ומרוחקות זו מזו. כשני שלישים מן החיל הגדול מאוד-מאוד של הקטעים נשארו מונחים במקומם, בבית הכנסת 'הירושלמי' הקדום שבקאהיר העתיקה, עד שבא לשם שניאור זלמן שכטר בשנת תרנ"ז. את כולם הוא אסף. כאחד העבירם למשכן חדש, לספריית האוניברסיטה בקמבריג'.

נסיעתו ההיסטורית של שכטר נחשבת בדין כשעת גילויה של הגניזה, אף-על-פי שהיא הייתה למעשה סופו של תהליך זה. עם פתיחת שערי ספריית האוניברסיטה בקמבריג' לפני חוקרי הגניזה נפתח עידן חדש במדעי היהדות. האור הרב הגנוז בקטעי הגניזה החל מאיר פינות חשכות בחכמת ישראל. לא היה מקצוע שלא נהנה מן האור ההוא. במקצועות רבים התחוללה מהפכה, מקצועות אחרים נתחדשו חידוש של ממש, ויש תחומי מחקר, שניתנו לנו יש מאין. לא את מדעי היהדות בלבד העשירו ממצאי הגניזה. הנאה רבה נהנו מהם גם לימודי האסלאם, חקר החברה בארצות הים התיכון, לימודי ימי הביניים ועוד ועוד. ארבעה דורות של חוקרים עמלו קשות לקרב את העצמות היבשות עצם אל עצמו ולהקים על רגליו את החיל הגדול הזה.

בשנת תשל"ו נעשה בבית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב, הניסיון הראשון לאגד יחדיו חוקרי גניזה מתחומים שונים, בכינוס מדעי בין-לאומי, ודברי הכינוס נתפרסמו בכרך הראשון של תעודה (חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980). רבים מן החוקרים שהשתתפו באותו כינוס, ובהם גדולי המחקר שהטביעו את חותמם על מדעי היהדות והאסלאם עד שאי-אפשר לראות בעיני רוחנו את דיוקנו של חקר הגניזה היום ללא פועלם, כבר הלכו לעולמם: פרופ' ש"ד גויטיין, פרופ' א"מ הברמן, ד"ר מ' מיכאלי, פרופ' י"כ סטילמן, פרופ' צ"מ רבינוביץ ופרופ' ח' שירמן, זכר כולם לברכה.

בשנים האחרונות זכינו להתעוררות נוספת בחקר הגניזה, בהיקף רחב ובנתיבים חדשים. רבים מכתבי-היד באוספים מסוימים תוארו בקטלוגים מדעיים. מקורות

ומחקרים חשובים ראו אור. תלמידיהם של החכמים — הענקים חוקרי הגניזה בדור הקודם, נעשו פעילים בעשייה המדעית והקימו דור חדש של תלמידים. העוסקים במלאכה יודעים כמה מרובה היא, ועוד נכון לנו עמל רב עד שנצלילח להביא את הרוח ברוב החיל הגדול מאוד-מאוד שהוא ולדובב אותו כדבעי. אולם דומה שתחומי ההתעניינות בגניזה התרחבו הרבה בעולם האקדמי ומחוצה לו, ויש תקווה רבה, שהאוצר הסגולי שבגניזה ייפך יותר ויותר לנחלת הרבים בשנים הבאות.

על הישגי חקר הגניזה לתחומי השונים במאה השנים שלאחר נסיעתו של שכטר למצרים ועל צורכי המחקר והתכניות לעתיד לבוא עמדנו בכינוס בין-לאומי (גניזת קאהיר — מאה שנה), שנערך ב"ג-ט"ו בטבת תשנ"ז (23-25 בדצמבר 1996), בשותפות בין המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים שעל יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, האוניברסיטה העברית בירושלים, ונציגו ד"ר אברהם דוד, לבין בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב. המאמרים המתפרסמים בקובץ זה הם תולדה של ההרצאות שנישאו בכינוס.

מערכת תעודה ניסתה להאחיד בין המאמרים בעניין הקיצורים המשמשים לציון אוספי הגניזה השונים, כגון BL (= British Library), TS (= Taylor-Schechter Collection), ובשיטת התעתיק מערבית לעברית, כגון ח (כ או כ'), ג (ג), והתודה למחברים המכובדים על ותרונתם האדיבה. ואף-על-פי-כן, בגין אילוצים מסוימים לא הצליחה המערכת לנקוט דרך אחידה בשיטת התעתיק הנזכר בכל מקרה.

שלמי תודה אשלם, לד"ר אברהם דוד על שיתוף הפעולה החשוב בעריכת הכינוס, ולמסייעים במלאכת הספר: לפרופ' יאיר הופמן, ראש בית הספר למדעי היהדות; למנהלי הקרן ע"ש משה דורף ז"ל על תמיכתם הנכבדה בהדפסת הספר; לפרופ' מ"ב לרנר על עזרתו ועל עצתו; לד"ר מאירה פוליאק על סיועה המבורך; לנורית רייך, עורכת הלשון, על עבודתה המסורה בהבאת הספר לדפוס; למר גדעון שפיגל, מזכיר בית הספר למדעי היהדות, על רוב טרחתו בכל שלבי הכנת הספר, ולעובדי דפוס גרפית, ובראשם מר שמעון חן, על המוגמר הנאה.

יעמדו כולם על הברכה.